

REFLEKSIJA ANDRAGOGO-PRAKTIKO VEIKLOJE: PROFESINĖS VEIKLOS TOBULINIMO PRIELAIDA

Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje plačiai diskutuojama apie refleksijos vaidmenį profesinės veiklos ir profesinio tobulinimo kontekstuose. Refleksija traktuojama kaip viena iš svarbiausių profesionalo tapsmo sąlygų. Ji pasireiškia subjekto gebėjimu nuolat tobulėti asmenybės, profesionalumo, kūrybiškumo srityse. Refleksijos pagalba profesinė patirtis verčiama į mokymąsi, mokymasis – į profesinį ir asmeninį vystymąsi, o pastarasis – į profesinės veiklos kokybiškesnį atlikimą (Teresevičienė, Oldroyd, Gedvilienė, 2004). Reflektavimas veikiant sudaro prielaidas naujai pažvelgti į jau turimas žinias ir patirtį, skatina tobulinti profesinės veiklos kokybę. Reflektyvumas ypač svarbus žmonėms, kurių profesijos grindžiamos žmonių tarpusavio santykiais. Todėl, pabrėžiant refleksijos aktualumą profesinio kompetentingumo kontekste, svarbu atskleisti refleksijos svarbą suaugusiųjų švietėjo (andragogo-praktiko) veikloje. Straipsnyje siekiama apibūdinti refleksijos sampratą bei pateikti refleksijos taikymo modelius siekiant išsamesnio šio reiškinio supratimo bei efektyvaus praktinio pritaikymo tobulinant andragogų-praktikų profesinės veiklos kokybę.

Mokslinėje literatūroje aptinkamos dominuojančios subjektyviąją, asmenybinę profesijos pusę atskleidžiančios sąvokos: kvalifikacija, kompetencija, kompetentingumas, profesionalumas. Pastaruoju metu jas papildė sąvokos *refleksija*, *reflektyvumas*, kurioms skiriama vis daugiau dėmesio. Refleksijos sąvoka pradeda įgyti mokslinės kategorijos statusą ir priartėja prie veiklos sąvokos (Derkač, Zazikin, 2003). Refleksija yra daugelio mokslų, tokių kaip filosofija, psichologija, sociologija, edukologija ir kt., kategorija. Filosofiniu požiūriu refleksijos reiškinys siejamas su paties mąstymo analize ir traktuojamas kaip mąstymo gebėjimas stebėti savo pažintinius procesus, pereinant iš veiklos į mentalinį planą.

L. Jovaiša (2007) apibūdindamas refleksiją (lot. *reflexio* – atsukimas atgal, atsigręžimas) rašo: „Tai mąstymo būdas, kai asmenybė kritiškai analizuoja, įsisąmonina ir įprasmina savo mąstymo turinį, formas ir prielaidas, savo dvasinio pasaulio sandarą ir ypatybes“. Anot autoriaus, refleksija siejasi su savęs vertinimo ir pažinimo metodu: „Tai mąstymas apie savo suvokimą, supratimą, mąstymą. Refleksija leidžia ne tik save pažinti, bet ir tobulinti savo veiklą ir santykius su aplinka“. D. Vyšniauskienė ir R. Minkutė (2008) pateikdamos refleksijos sampratą pažymi, jog tai savojo „aš“ stebėjimas, mąstymo posūkis nuo išorinio pasaulio, tai tarsi vidinis savęs stebėjimas kaip į moralės objektą. Refleksija – esminė žmogaus sąmonės charakteristika, principas, paaikškinantis psichologinių ir socialinių fenomenų turinį. Ji pasireiškia asmenybės elgesiu, santykiais ir veikla. Profesinėje veikloje būti nerefleksyviu neįmanoma. (Derkač, Zazikin, 2003).

Profesinėje veikloje refleksija padeda formuoti specialisto savižinai, supratimui ir prisideda prie profesinio tobulėjimo (Career Counselling, Constructivist Approaches, 2006). Savižiną L. Jovaiša (2007) apibūdina kaip savęs vertinimo, supratimo rezultatą, savo minčių, požiūrių, nuostatų, jausmų, poelgių visumos pažinimo ir vertinimo tapatinimą su savuoju „aš“ išplečia specialisto žinias apie savo fizinę, psichinę, dvasinę būklę. Jų interpretacija gali keisti asmens profesinę savimonę, kreipti į naujas veiklos prasmės paieškas, taip pat „kurti“, keisti, tobulinti save atsižvelgiant į besikeičiančias socialines profesinės veiklos sąlygas.

Pasirengimas reflektuoti bei pats refleksijos procesas tai praktikos tobulinimo pagrindas (Mažeikis, 2007). Reflektuodamas specialistas įgyja „nematomų“ žinių ir įgūdžių, todėl jis gali pasirinkti tinkamas strategijas, priimti tinkamus sprendimus ne tik profesinėje veikloje, bet ir įvairiose gyvenimo situacijose. Refleksija suteikia galimybę pažvelgti į tą pačią problemą iš įvairių perspektyvų, apmąstyti teigiamas ir neigiamas patirtis, suvokiant savo silpnąsias ir stipriąsias puses. Kadangi kritiškas pažvelgimas į savo veiklą, atliktą darbą, jo įvertinimas, stipriųjų ir silpnųjų jo

pusių identifikavimas įmanomas refleksyviai mąstant, galima teigti, kad refleksija yra mokymosi iš patirties sąlyga.

Taigi refleksijos gebėjimas yra profesinės refleksijos pagrindas. Andragogui-praktikui šis gebėjimas galėtų padėti įvairiapusiškai ir kritiškai vertinti savo profesinę patirtį, konkrečius veiksmus, jų efektyvumą, geriau suvokti bendravimo su besimokančiais sunkumų priežastis, padeda laiku atpažinti ir teisingai vertinti nepalankius simptomus. Andragogas-praktikas, sėkmingai įvaldęs savęs reguliavimo įgūdžius, gebėjimus reflektuoti savo profesinės veiklos atvejus, gebės priimti optimalius sprendimus, koreguoti savo veiklą, tobulinti jos rezultatus bei apmąstyti sėkmingos veiklos kriterijus. Reflektuojant gali būti įgyjamos naujos žinios, įgūdžiai, nauja prasmė ir suvokimas. Reflektavimo kompetencija neatsiejama nuo mokymosi iš savo patirties.

Patirties apmąstymas ir analizė, arba refleksija, – svarbi mokymosi galimybė. Andragogai-praktikai kasdienėje veikloje susiduria su realiomis problemomis, kurios yra vienintelės, nepakartojamos ir neaprašytos jokiuose vadovėliuose. Būtent refleksijos paskatinti praktikai pradeda formuluoti savo principus ir taisykles, kad galėtų pradėti kurti savas teorijas, kuriomis vadovautųsi praktinėje veikloje. Taigi andragogai turėtų nuolat apmąstyti savo praktinę veiklą, patys kurti su mokymu susijusias žinias. Andragogui-praktikui siekiant taikyti refleksijos metodą savo praktinės veiklos kokybei tobulinti svarbu žinoti mokymosi reflektuojant principus ir etapus.

Literatūroje (Richardson, Wolfe, 2001) skiriama trijų rūšių refleksiją:

- *Veiklos refleksija*, kuri atliekama po įvykio (po tam tikros situacijos) ir yra nukreipta į praeitį.
- *Refleksija veiklos metu*, kuri vyksta įvykio metu ir yra orientuota į dabartį. Refleksija veiklos metu palaiko sąveikos ar užduoties sprendimo lankstumą ir adaptyvumą.
- *Refleksija prieš veiklą*, kuri yra atliekama prieš įvykį ir yra orientuota į ateitį. Ši refleksija padeda numatyti, projektuoti situacijos vyksmą, įvertinus esamas ar numatomas įtakas.

Bet kurios rūšies refleksijai būdingas tam tikras mokymosi ciklas, kuris suvokiamas kaip keturių pakopų procesas (Laužackas, Stasiūnaitienė, Teresevičienė, 2005):

- Veiklos pakopa – Ką aš padariau?
- Apžvalgos pakopa – Kur aš esu dabar?
- Mokymosi pakopa – Ko aš mokausi?
- Pritaikymo pakopa – Kaip aš galiu sustiprinti savo mokymąsi?

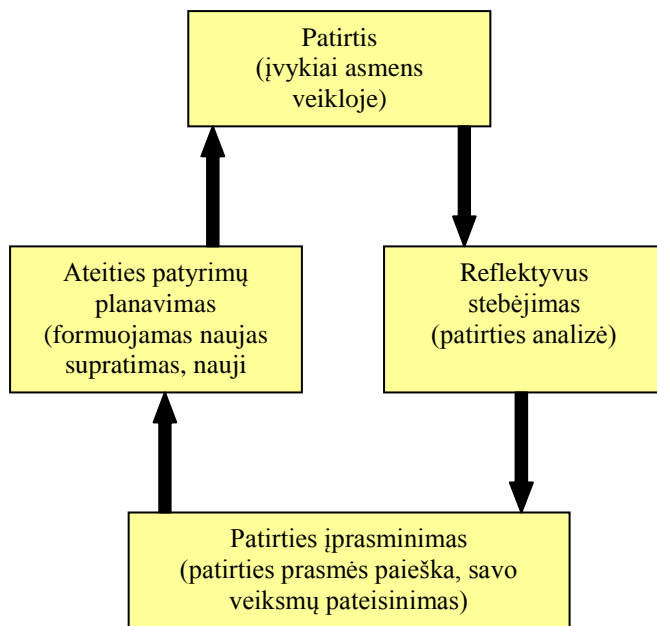
Kiekviena iš naujo reflektuojama mintis paskatina koreguoti save patį bei santykius su tam tikrais objektais, tokiu būdu vyksta asmeninis atsinaujinimas, kitoks savęs / savo veiklos supratimas, tobulėjimas.

R. Laužackas, E. Stasiūnaitienė ir M. Teresevičienė (2005) išskiria šiuos mokymosi reflektuojant ciklo etapus:

1. *Pasižiūrėjimas į save ir savęs pažinimo stiprinimas*. Tai savo paties atliktų veiksmų, jausmų, vertybių bei požiūrių atpažinimas, pergalvojimas ir analizavimas.
2. *Situacijų, kuriose asmuo dirbo ar dirba analizavimas*. Ši analizė susijusi su esminių situacijos faktų žinojimu ir jų analize.
3. *Klausimų kėlimas ir iššūkiai*. Klausimai susiję su prasmės ieškojimu, kitokiu, nauju požiūriu į tam tikras įvairias situacijas. Asmens supratimo gilinimą lemia klausimų kėlimas.
4. *Sintezė*. Sintezė yra susijusi su naujo supratimo ir savo veiklos prasmingumo atradimu. Naujai atrasta bei įprasminta veikla skatina naujo asmens elgesio, minčių, jausmų, vertybių, požiūrių vystymąsi.
5. *Galimybių ir pasekmių tyrinėjimas bei veiklos planų sudarymas*. Asmens naujas suvokimas turės įtakos tam, kaip jis atrodys ir elgsis ateities situacijose. Naujo supratimo ir prasmų taikymas reikš naujų požiūrių ir idėjų išbandymą. Svarbi sąlyga – veiklos plano rengimas refleksijos pagrindu. Toks planas padėtų efektyviau įgyvendinti naujas idėjas ir praktikas.

Mokymaisi reflektuojant svarbus andragogų-praktikų nuolatinio mokymosi ir profesinio tobulėjimo kontekste. Jis traktuojamas kaip profesinių kompetencijų ugdymo(si) prielaida (Kolb, 1976). Šiuolaikinėje literatūroje mokymaisi reflektuojant akcentuojamas kaip svarbi patirtinio mokymosi ciklo dalis.

S. Tate (2003), pristatydamas patirtinio mokymosi ciklą, apibūdina refleksiją kaip sudėtinę mokymosi proceso dalį (žr. 1 pav.).

1 pav. Patirtinio mokymosi ciklas (pagal Tate, 2003)

Patirties fazėje andragogas-praktikas veikia kaip subjektas. Būdamas ar veikdamas tam tikroje situacijoje asmuo suvokia tos situacijos elementus. Mokymosi proceso atžvilgiu ši fazė yra suvokimas arba apibūdinimas to, kas įvyko atitinkamoje situacijoje. Konkretus patyrimas traktuojamas kaip mokymosi ciklo pradžia. Autorių teigimu tinkamiausi klausimai šioje fazėje būtų: Kas vyksta (įvyko)? Ką aš arba mes čia darome? Ką padarėme?

Reflektyvaus stebėjimo fazėje atkreipiamas didesnis dėmesys į savo paties veiklą, renkama informacija apie vertybes, elgseną, tam tikros veiklos tikslus, požiūrius, jausmus, idėjas bei veiksmus. Turint visą surinktą informaciją, praktikai pradeda jos analizę, t.y. atliekama refleksija. Su šia faze yra susijęs veiklos ar pasiekimų prasmės suvokimas. Šioje fazėje tinkami klausimai būtų: Kodėl įvykiai įvyko būtent taip, o ne kitaip? Kokie jausmai paskatino mano veiksmus? Ar veiksmai derinasi su mano tikslais? Ar veiksmai davė rezultatus?, kurių buvo tikėtasi? Ką man tai reiškia?

Patirties įprasminimo fazėje, identifikavus problemą ar probleminę situaciją, ją išanalizavus ir atlikus refleksiją suvokiama, kas buvo padaryta ir kodėl. Šiame mokymosi etape vyksta aktyvus naujų idėjų ir veiksmų strategijų, naujos informacijos, teorijų, būdų ar procesų, susijusių su jo problema, ieškojimas, kurio tikslas – sukurti naują, efektyvesnę idėjinę teoriją. Aktualūs klausimai galėtų būti tokie: Ką aš manau apie savo apmąstymus? Ką mano kiti?

Ateities patyrimų planavimo fazėje akcentuojamas aktyvus eksperimentavimas, parodantis, ar naudojamosios teorijos sutampa su idėjinėmis. Eksperimentuojant gaunami nauji

rezultatai, t.y. nauja patirtis, ir mokymosi procesas prasideda vėl. Šioje fazėje sąmoningai suvokiama, ko išmokta. Kyla klausimas: Kaip aš galėčiau tai, ką išmokau, panaudoti ar atlikti naujoje situacijoje?

Taigi patirtinio mokymosi procese įvyksta perėjimas į aukštesnį profesinės veiklos kokybės etapą, tai itin svarbu praktikams. M. Teresevičienė, D. Oldroyd, G. Gedvilienė (2004) apibūdina perėjimo nuo refleksijos į aukštesnės kokybės veiklą proceso etapus (žr. 1 lentelė):

1 lentelė

Perėjimo nuo refleksijos į aukštesnės kokybės veiklą proceso etapai

Refleksija	Šiame etape svarbu analizuoti ir reflektuoti savo kaip andragogo-praktiko patirtį.
↓	
Refleksijos rezultatų transformavimas į mokymąsi	Čia įvardinama, ko asmuo išmoko/įgijo per savo patirtį.
↓	
Mokymosi transformavimas į profesinį tobulėjimą	Šio etapo esmė – nuspręsti, kaip asmuo taikys arba galėtų taikyti gebėjimus ir žinias. Kaip skirtingai galvos arba galėtų galvoti apie įvairius dalykus – kitaip dirbti, pakeisti požiūrį, identifikuoti savo profesinį tobulėjimą.
↓	
Profesinio vystymosi transformavimas į aukštesnės kokybės profesinę veiklą	Šiame profesinio tobulėjimo lygmenyje reikšminga sau pripažinti ir patvirtinti, kad profesinis augimas praktinėje veikloje turi įtakos veiklos kokybės tobulinimui.

Naujo išmokimo analizuojant ir reflektuojant savo patirtį pritaikymas jau egzistuojančiam asmens supratimui, įgūdžiams, savybėms bei požiūriams padeda išmokimą versti į aukštesnės kokybės profesinę veiklą. Literatūroje išskiriamos tokios refleksijos formos: savianalizė, savęs vertinimas, individuali refleksija prieš veiklą; individuali refleksija per veiklą; individuali refleksija apie veiklą; grupinė refleksija; refleksijos dienoraščio (žurnalo) rašymas; hipotezių kėlimas; pozityvus mąstymas; kitų atliekamos veiklos refleksija; mokymasis iš klaidų.

Prasmingai refleksijai reikia duomenų arba faktų, kuriuos būtų galima analizuoti. Vienas iš produktyviausių būdų refleksyviajam mąstymui skatinti yra *dienoraštis* (Mumford, 1997). Mažeikis (2007) išskiria refleksyvosios ataskaitos, dienoraščio, žurnalo pildymo metodus. Šio būdo šalininkai ir propaguotojai rekomenduoja kartą per savaitę peržvelgti įrašus ir patyrinėti ten fiksuotas problemas, kurios siejasi su mokymo programa, mokymu, mokymo(si) metodais ir pan. Tačiau ši analizė turi būti tikslinga, t. y. stengiantis apibendrinti problemą, įžvelgti priežastis ir rasti būdą jai išspręsti. Taigi ši forma skatina andragogų-praktikų reflektyviusius ir refleksyviuosius kritinius gebėjimus, apibendrina įgytas kompetencijas, jų pritaikomumą (Mažeikis, 2007).

Refleksyvusis protokolas. G. Mažeikis (2007) kaip vieną iš paties paprasčiausių patirties fiksavimo priemonių pateikia refleksyvųjį protokolą. Jo tikslas – užfiksuoti šiandieninę ir

ilgalaikę patirtį bendruomenėje, atsiskleisti emociškai, įvertinti savo indėlį į komandos ir bendruomenės darbą ir numatyti veiksmus ateičiai.

Refleksyvusis dienoraštis. Refleksyvusis dienoraštis, kaip ir refleksyvusis protokolai yra pildomas kasdien ir skiriasi nuo protokolo platesne struktūra. (Mažeikis (2007) Socialinė antropologija kalba apie tai, jog turėtų būti pildomas mažiausiai trys dienoraščio formos:

- *objektyvių faktų dienoraštis*, kur objektyviai fiksuojama tai, kas buvo išvysta, išgirsta, fiziškai patirta, nepridedant savo nuomonės. Šiuo atveju yra atpasakojami kito asmens pasakyti žodžiai, atsitikę bendruomenėje įvykiai, papasakotos situacijos, perpasakotos girdėtos istorijos, matyti papročiai, stebėti įpročiai ir ritualai, ceremonijos. Toks dienoraštis pratina stebėti aplinką, joje vykstančius reiškinius, kitų elgesį, pasakojimus. G. Mažeikis (2007) pabrėžia, jog šios dienoraščio formos pildymas turėtų būti vykdomas kaip galima greičiau po susitikimo ar net susitikimo metu, kad nebūtų pamirštos svarbios detalės.

- *komentarų dienoraštis.* Jame pasakojama apie bendruomenėje girdėtas kalbas, matytus įvykius, išmoktas pamokas. Šio dienoraščio tikslas – skatinti žmogų būti kritišką įvairiausių žinių ir patirčių atžvilgiu.

- *asmeninių emocinių įspūdžių dienoraštis.* Jame kalbama apie asmenines nuoskaudas ar pergalę komandoje ir bendruomenėje, apie asmeninius pokyčius, susijusius su nuostatomis, su savo silpnybėmis ir stiprybėmis.

G. Mažeikis (2007), aptardamas refleksyvaus dienoraščio ypatumus pastebi, jog dienoraščio pildymas neturėtų būti vargingas, nebūtina kas dieną pildyti visas grafas. Dienoraščių tipai neturėtų būti painiojami, todėl geriau juos pildyti atskiria vienas nuo kito, kad vėliau būtų galima pasinaudoti tyrimais arba mokymosi pastabomis nepriklausomai nuo emocinių pokyčių. Tradiciškai refleksyvusis dienoraštis yra naudojamas šiais tikslais (Mažeikis, 2007):

- tyrimo;
- kompetencijų didinimo;
- emocinės įtampos mažinimo tikslais.

Refleksyvusis žurnalas. Refleksyvusis dienoraštis gali būti susietas su sudėtingesniu, pažangesniu refleksyviuoju žurnalu. Jo esmę sudaro platesnis refleksijų spektras, susietas su aiškia asmeninių impresijų ir pasirinkto stebėjimo perskyra, klasifikacija ir abipusiu papildymu. Žurnalas, skirtingai nei dienoraštis, gali būti daug sudėtingesnis ir turėtų padėti atskleisti daug gilesnes ugdymo, komunikacijos, dalyvavimo, bendradarbiavimo ir kitas problemas, proveržius. Tikslinga, kad refleksyvusis žurnalas būtų pildomas ne dažniau kaip kartą per savaitę (Mažeikis, 2007).

Refleksija – tai nuolatinis savo profesinės veiklos analizavimas, tai savęs pažinimas, supratimas, vertinimas, tai giluminis mąstymas. Refleksijos pagalba andragogas-praktikas gali ne tik save pažinti, bet ir tobulinti savo profesinę veiklą bei santykius su jį supančia aplinka. Refleksijos esmė – savianalizė ir mokymasis iš patirties, kuris nėra automatiškas. Mokydamasis iš patirties andragogas savo veiklą analizuoja, mato, girdi, jaučia, suvokia, stebi, naudoja vaizduotę ir pan. Yra daugybė refleksyvių darbo formų, kurios padeda andragogams tobulėti savo profesinėje srityje. Tai gali būti refleksyvūs protokolai, refleksyvūs dienoraščiai, žurnalai, interviu, pasižiūrėjimas į save ir savęs pažinimo stiprinimas, situacijų, kuriose asmuo dirbo ar dirba analizavimas, klausimų kėlimas ir iššūkiai, sintezė, kuri susijusi su naujo supratimo ir savo veiklos prasmingumo atradimu, galimybių ir pasekmių tyrinėjimas, tvarkingai vedama dokumentacija. Refleksyvaus darbo formos yra nuolatinio mokymosi, profesinio tobulėjimo, praktiškų kompetentingumo prielaida.

Tolesniam skaitymui:

Derkač A.; Zazikin A. 2003. Akmeologija. Moskva: Piter.

Jovaiša L. 2007. Enciklopedinis edukologijos žodynas. Vilnius: Gimtasis žodis.

- Laužackas R.; Stasiūnaitienė E.; Teresevičienė M. 2005. Kompetencijų vertinimas neformaliajame ir savaiminiame mokymesi: monografija. Kaunas.
- Mažeikis G. 2007. Kompetencijų ugdymo sistema taikant kooperuotų studijų metodą. VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Mezirow J. 2000. Learning to think like an adult: core concepts of transformation theory. Learning as transformation. San Francisco: Jossey - Boss.
- Richardson L. D.; Wolfe M. 2001. Principles and practice of informal education. London. New York.
- Tate S. 2003. Education of Reflective Practice.// The journal of alternative and complementary medicine. Vol. 9, No. 5
- Teresevičienė M., Gedvilienė G. 2001. Mokytojo profesinio tobulėjimo galimybės: patirtis ir refleksija. Pedagogika. 51, 133-145 p.
- Teresevičienė M.; Oldroyd D.; Gedvilienė G. 2004. Suaugusiųjų mokymasis: andragogikos didaktikos pagrindai Kaunas: VDU leidykla.